

ייסודו והתפתחותו של אוצר בית דין

הראל דביר¹

אחד הכלים העיקריים שבאו להתיר עבודות קרקע בשביעית הוא אוצר בית דין. במקורו, מתייחס המושג לשליחי בית דין שאספו פרות הפקר בשמיטה וחילקו אותם לציבור ללא תמורה. הרב אברהם ישעיהו קרליץ זצ"ל, בעל החזון איש, טבע את המונח המוכר כיום בשם "אוצר בית דין", ובבסיסו עומדת ההנחה שגוף ציבורי העובד למען הציבור רשאי על פי ההלכה לבצע פעולות של איסוף הגידולים מהשדה, חלוקתם ואף מכירתם לציבור שאותו הוא משרת. על יסוד הנחה זו חידשו הפוסקים שגם בעל הקרקע יכול להיות כחלק מאותו גוף ציבורי, לעבוד בשדהו כמעט כמו בכל שנה, ואף לשווק את היבול כמעט כמו בכל שנה, ובלבד שיראה עצמו כשליח של בית הדין.

מצוות השמיטה כמעט שלא נהגה למעשה מאז חורבן היישוב היהודי בארץ ועד לשיבת ציון החדשה, שמחולליה הראשונים היו שומרי מצוות, אך מאוחר יותר נוצר המצב המוכר כיום, שבו עיקר היישוב היהודי והחקלאי בארץ ישראל מורכב מיהודים שאינם שומרים תורה ומצוות. על רקע זה ועל רקע התנגדותם של מנהיגי היהדות החרדית לסמוך על היתר המכירה, נתפס אוצר בית דין כיום כדרך האידאלית לשמור שמיטה בלי לוותר על עבודת הקרקע. דרך זו מומלצת ומקובלת הן על ידי ועדת השמיטה של הרבנות הראשית לישראל הן על ידי מנהיגי הציבור החרדי.

* המאמר נכתב במסגרת תכנית המצוינים במכללת אורות ישראל, בהדרכת מר רונאל עטיה.
1 שותפים בכתיבת המאמר: דניאל אברג'יל, יהודה לבנה ואור הרניק. ברצוננו להודות למו"ר הרב שמואל טל שליט"א, שניצני מאמר זה צמחו בעת שמיעת שיעוריו המאירים על הלכות שביעית בשמיטת תשס"ח.

במאמר זה נבחן את השימוש באוצר בית דין ואת היחס אליו במרוצת הדורות. נבקש להצביע על פער גדול בין אוצר בית דין במקורו ובין אוצר בית דין של ימינו. מלבד זאת, נבקש לטעון כי אותו ה"קסם" ההופך את החקלאי לאיש ציבור שרק משרת את ההמון, אינו חידוש של דורנו. הוא נידון במפורש ונשלל כבר בתקופת המשנה. מתוך כך נדון ביחס שבין אוצר בית דין לכלי השני המתיר עבודה בשביעית, לשיטת מצדדיו: היתר המכירה. נסיים בסקירת דרכים נוספות לקיום השמיטה בתנאי דורנו ובקריאה לבחינתן מחדש.

הנסיבות ההיסטוריות שהביאו לשימוש באוצר בית דין²

היישוב החדש והיתר המכירה

עד לשמיטת תרמ"ט כמעט שלא היו חקלאים יהודיים בארץ ישראל. היישוב הישן התקיים מכספי החלוקה ומעבודות מקומיות, כמו תפירה, נגרות, חייטות וכדומה. הארץ הייתה שוממה וחלקים מועטים ממנה היו מעובדים על ידי ערבים. "כשהועלתה אז [=בתרמ"ב] שאלה שמיטה להיחידים שבפתח תקוה ובמוצא, לא התקשו היחידים במשקם הפעוט ולא הקפידו אם שדותיהם יכורו שנה אחת".³ בין שנת תרמ"ב לשנת תרמ"ט התחדשו דברים רבים במצבו של היישוב היהודי בארץ. עד אז כמעט שלא היו בו חקלאים. בתרמ"ב החלה עלייה גדולה של יהודים לארץ, שזכתה לימים לכינוי "העלייה הראשונה". כהמשך לכך קמו עוד שש מושבות: ראשון לציון, עקרון, נס ציונה, ראש פינה, גדרה ויסוד המעלה. בעלייה הראשונה היו חברים לא מעט חקלאים שלא הכירו את המושג של השבתת שדה לשנה שלמה, והתקשו לוותר בשמיטה על העבודה החקלאית שבה הייתה תלויה פרנסתם.

2 הפרטים העיקריים בפרק זה לקוחים מתוך ספר השמיטה לרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, ירושלים תשנ"ג, עמ' נט-סב. ראו עוד: הרב יעקב חיים דינקל, משביעית תרמ"ב עד שביעית תשס"א, ירושלים תשס"א; אהרון ארנד, פיוטים וכרוזים בענייני השמיטה, רמת גן תשס"א; חגי בן ארצי, הרב קוק ופולמוס השמיטה, עמ' 61 ואילך; הרב ש' ישראל, "השמיטה במהלך הדורות", בתוך: הרב עזריאל אריאל (עורך), קטיף שביעית, אשקלון תשס"ז, עמ' 17-27; מנחם פרידמן, "למשמעותו החברתית של פולמוס השמיטה", שלם, א (תשל"ד), עמ' 455-479; יהושע קניאל, התחדשות פולמוס השמיטה בשנת תר"ע, סיני, פו (תשמ"מ), עמ' רכז-רמ; אחיעזר ארקין, נחשוני השמיטה – המאבק לקיום מצות השמיטה בשנת התרמ"ט 1889 ועלילות הגבורה של מייסדי המושבה מזכרת בתיה, מזכרת בתיה תשנ"ד.

3 ספר השמיטה, שם, עמ' נט.

מעבר לפרנסה האישית, הייתה ההתיישבות בארץ נתונה במאבק על קיומה, והייתה תחושה שחייבת להימצא אפשרות להתיר עבודה בשדות. הרב נפתלי הרץ זצ"ל, ששימש בתפקיד הרב של יפו והמושבות לפני הרב קוק, פנה לגדולי התורה באירופה לפתרון הבעיה. הראשונים שפרסמו את היתר המכירה לקראת שמיטת תרמ"ט היו רבי יהושע מקוטנא, רבי שמואל מוהליבר ורבי שמואל זנויל קלפפיש. אליהם הצטרף מאוחר יותר רבי יצחק אלחנן מקובנה, שהיה מוכר אז כסמכות תורנית בלתי מעוררת: "עלינו להשתמש בו [=בהיתר] במלואו בכל האפשרות, כי לדעתו בדבר גדול כזה, שכל הכלל בסכנה וכל הישוב מתנועע לקיום או לחורבן, חלילה, אם נראה על פי דברי תורה להקל, אין לנו רשות להחמיר".⁴

לעומתם, רבני היישוב הישן בירושלים ואף חלק ניכר מרבני חו"ל יצאו חוצץ נגד השימוש בהיתר המכירה. הם טענו כי היסודות שעליהם נסמך ההיתר אינם מספיקים, וקראו להאמין כי אין דבר שייטיב עם היישוב בארץ יותר מקיום מצוות השמיטה כהלכתה. הד לכך ניתן לראות בדברי הנצי"ב מוולוז'ין שהיה ממתנגדי ההיתר:

וידעו ויבינו וישכילו כי לא להושיב ארץ פלישתים אנחנו מנדבים כי אם להושיב נשמות ארץ קדושה לד' ולישראל עמו ובאופן זה שיהיה נשמר בקרב יושביה התורה והמצווה [...] כי עיקר שהמה [=יהודי ליטא] מנדבים על ישוב הארץ אינו בשביל להחיות איזה סך אנשים כי אם להושיב נשמות ארצנו הקדושה וגם זה לא להושיב מחוז פלשתנא כי אם קדושת ארץ ישראל.⁵

מחנה האיכרים בארץ התחלק לשניים: הסומכים על היתר המכירה, ואלה המתנגדים. הרב הרץ נטה לצד המחמירים ולא רצה לקיים את ההיתר ולהוציא אל הפועל, ואילו הרבנים הספרדים ערכו חוזה מכירה בשביל האיכרים שלא רצו לשמור את השמיטה בכל חומרתה.

לקראת שנת תרנ"ו חלה תפנית מסוימת ביחס להיתר המכירה. זאת משום שבניגוד לשמיטה שקדמה לה, שבה חשבו שאם לא יהיה היתר מכירה האיכרים יקיימו את השמיטה על כל פרטיה ודקדוקיה, הפעם היה ברור שהיתר המכירה – אם אכן יש בו ממש – הוא כלי לחיזוק חומות השמיטה ובלעדיו, הן תיפרצנה.

4 מדברי הרב מרדכי אליאשברג בועידת רבנים בוילנא, מובא במאמר של הרב משה צבי נריה בכתובת: <http://www.daat.ac.il/daat/shmita/mehirat/nerya.html>.

5 ר' נפתלי צבי (הנצי"ב) מוולוז'ין, שו"ת משיב דבר, סימן ג.

שני המנהיגים של היישוב הישן בירושלים, ר' יהושע לייב (מהרי"ל) דיסקין ור' שמואל סלנט, הביעו תמיכה בהיתר המכירה. הם שינו פרטים מסוימים בהנחיות המעשיות של ביצוע המכירה והתנו שאין זו הלכה קבועה ושההיתר יהיה זמני, כך שבכל שמיטה יעינו בו מחדש.

לקראת שמיטת תרס"ג הצטרפה דמות נוספת לתומכי המכירה, הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת). לימים ייזכר חתנו של האדר"ת, הראי"ה קוק, כדמות הרבנית המפורסמת ביותר שתמכה בהיתר.

לקראת שנת תר"ע התעורר שוב הפולמוס בדבר היתר המכירה, והפעם בחריפות רבה. בתרס"ה עלה לארץ ר' יעקב דוד וילובסקי (הרידב"ז), רבה של צפת, שהיה מגדולי האוסרים, והתנגד מאוד להיתר. הראי"ה קוק, לעומתו, שהיה אז הרב של יפו והמושבות, תמך בהיתר והנהיג אותו למעשה. בהמשך אף כתב את ספרו "שבת הארץ" השעוסק בכיסוס ההיתר.

הרידב"ז והרב קוק ניהלו דיון שנמשך מספר שנים. בעת ההיא היה בהנהגה הרבנית רוב מכריע לטובת האוסרים, והרב קוק ייצג כמעט לבדו את הדרך של מצדדי המכירה. אף תמיכתם של גדולי התורה בדורות הקודמים הועמדה בסימן שאלה: "הכופרים הללו [...] בתחבולות מרמה הטעו את הרב הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה בהציעם לפניו אשר אם ישמרו שמיטה יש בזה סכנת נפשות והנוכרים יקחו בגזילה את אדמתם".⁶

אף עמדתו של הרב קוק עצמו הוצגה על ידי מתנגדיו כנובעת מסדרת לחצים והטעיות: "ובתחבולות האלו מבלבלים את העולם ומטעים את ישראל ומסיתים ומדיחים את ישראל בכל מקומות מושבותיהם, וידם נטויה כל כן בזרוע עד שכפו הר כגיגית על הרב דיפו שיתיר שביעית".⁷

בשמיטות שלאחר מכן הלך היתר המכירה והתמסד עד שנעשה לאחת הפעולות השגרתיות של הנהגת היישוב היהודי, ומאוחר יותר – של הנהגת המדינה. הנמנעים מלסמוך על ההיתר נעשו מיעוט קטן ושולי בציבור החקלאים, גם אם בציבור הרבנים עוד נותר להם מעמד מרכזי. גם התנאים להיתר פחתו: הותרו עבודות על ידי ישראל ומלאכות דאורייתא, דבר שאף הרב קוק עצמו לא

6 הרידב"ז, הקדמת בית רידב"ז לספר פאת השולחן, ירושלים תרע"ב.

7 שם.

התיר.⁸ שינוי בכיוון הפוך חל בעשור האחרון: ריבויים של פועלים זרים בתחום החקלאות הביא לכך שמלאכות רבות נעשות על ידיהם.⁹

דרך חדשנית שהיא שמרנית – החזון איש ואוצר בית דין כאמור, החקלאים ביישוב החדש התחלקו לשתי קבוצות: רובם סמכו על היתר המכירה ומיעוטם שמרו את השמיטה כפשוטה והפקירו את שדותיהם. לקראת שמיטת תש"ה נכנס גורם חדש לתמונה: אוצר בית דין. החזון איש, שנמנה על מתנגדיו החריפים של היתר המכירה, יזם את השימוש באוצר בית דין. הוא התקין אוצר בית דין בשביל שומרי השמיטה כדי שיהיה אפשר לקטוף, לשווק ולמכור את הפרות בהיתר, וגם החקלאים יוכלו להרוויח כסף בהיותם שליחי בית דין. הוא אף פסק שמותר לעשות מלאכות כדי למנוע הפסד לפרי, דבר שהביא למהפכה של ממש במציאות השמיטה. המהלך נסמך על ידי רבים מגדולי התורה שבדור, וכך עשו חקלאים שהלכו לאורו, בעיקר ביישובים של פא"י. כך היה גם בשמיטת תשי"ב. החזון איש היה מכתת את רגליו לשדות ולכרמים, מורה לחקלאים מה מותר ומה אסור ומדריך אותם לקראת השמיטה. הדרכות רבות נכתבו בספריו ונמסרו ממנו לתלמידיו ולשוואליו.¹⁰

למעשה, החזון איש לא היה הראשון שהציע להשתמש באוצר בית דין. ההצעה הועלתה כמה מספר פעמים לפני כן. בשנת תרמ"א עלה הרעיון על ידי הרב כהנאו ובשנת תרמ"ט – על ידי ר' עקיבא יוסף שלזינגר. בשנת תר"ע הנהיגו ר' חיים ברלין והראי"ה קוק אוצר בית דין באופן פרטי לכמה חקלאים (ראו אגרות ראי"ה, חלק א, שיא, שיג).¹¹ האוצר הוסכם על ידי כל ועדי הקהילות, פרושים

8 ראו הרב זאב וייטמן, לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, אלון שבות תש"ס, עמ' 27–48; הרב י"צ רימון, שמיטה, אלון שבות תשס"ח, עמ' 283–307.

9 הרב י"צ רימון, שם, עמ' 306.

10 יש לציין במיוחד את הספר נתיב השמיטה מאת הרב משה מאיר פלס, בני ברק תשס"א. ספר זה הוא קיבוץ של הנחיות החזון איש בענייני שביעית שנמסרו למחבר בשמיטת תשי"ב, בעת היותו רב במושב נתיבה (יד בנימין כיום). הנחיות נוספות מובאות בכרכים השונים של מעשה איש, בספרי הגר"ח קניבסקי והגר"נ קרליץ, ועוד.

11 עוד על יחס הראי"ה קוק לאוצר בית דין, ראו במאמרו של הרב יהודה עמיחי: "אוצר בית דין – הנחלת הלכה", תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 316–330.

וחסידים. אמנם היו ערעורים על פרטים שונים ביישום רעיון האוצר, אך עצם הדבר התקבל ללא פקפוקים של ממש.¹²

"אין פוסק בישראל שימצא בו כל פסול": השימוש באוצר בין דין במדינת ישראל בשמיטת תשי"א נמנעה הרבנות הראשית מביצוע אוצר בית דין מתוך הנחה שהוא אינו עולה בקנה אחד עם היתר המכירה. בשמיטת תשי"ט הונהג אוצר בית דין באופן כללי על ידי הרבנות הראשית בראשות הרב אונטרמן. הרבנות דאגה לבצע גם מכירה לגוי וגם אוצר בית דין על אותם שדות, קרי, רובם ככולם של השדות, שהיו שייכים לחקלאים שלא נמנעו מלסמוך על היתר המכירה. יש שיאמרו שמציאות זו של פתרון כפול מהווה עדות לחולשתם של שני הפתרונות, מה שהביא להחלטה לנקוט את שניהם כאחד, ויש שיתנו בה טעם לשבח ויסבירו את הרווח שבה.

לקראת שמיטת תשמ"ז קבעו הרבנים הראשיים, הרב מרדכי אליהו והרב אברהם שפירא, שאוצר בית דין יופעל רק בשדות שלא נמכרו לגוי, ושהחקלאים יקבלו מרווחי השביעית פחות רווחים מכלל שנה. בשמיטות שלאחר מכן הונהגו שינויים נוספים באוצר בית דין. מטרתם, בין היתר, הייתה להתאים בין כמות הפרות המיוצרת ובין כמות הצרכנים המעוניינים לקנות מאוצר בית דין. אך טבעי הוא שאוצר בית דין הלך ונעשה הכלי המומלץ ביותר לחקלאים בשמיטה. הוא אף נתפס כמומלץ יותר מהדרך של הפקרת השדות, משום ששימוש באוצר מביא שתי תועלות: גם שומרים את השמיטה להלכותיה וגם אוכלים את הפרות ומחזקים את החקלאות הישראלית. היטיב לתאר זאת הרב יהודה עמיחי (ההדגשות שלנו):

דומה שאופן מיסודו [של אוצר בית דין] בשנת השמיטה האחרונה [=תשס"ח] מתווה את הדרך להקמת "אוצר בית דין" אחד **שאינו פוסק בישראל שימצא בו כל פסול**, ויתקיים בכולנו הפסוק "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ושכירך ולתושבך הגרים עמך".¹³ וראו גם את דברי הרב יעקב אריאל:

12 ראו הרב צבי יברוב (עורך), מעשה איש, א, בני ברק תשנ"ט, עמ' קיח-קיט; הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, ג, עמ' נו; הרב אלישיב קנוהל, "תקנת אוצר בית דין", בתוך: הרב ח"י דאום (עורך), משנת השמיטה, רמת מגשימים תשנ"ה, עמ' 398-400.

13 הרב עמיחי (לעיל הערה 11).

החקלאות כיום מרוכזת בידי חקלאים מעטים בפריפריה רחוקה, בעוד שרוב רובו של הציבור מרוכז במרכזים עירוניים ענקיים. צורת החיים, וגם החקלאית, מתועשת ושונה מאד משהייתה בעבר. השתנו הטבעים, עד כדי כך שאחוז קטן של חקלאים יכול לספק תוצרת לציבור כה גדול, וגם לייצא. במציאות העכשווית, גם אם יפקיר החקלאי את פרותיו, כיצד תתקיים אכילתם על ידי הציבור? האם לצורך כל שלוש סעודות ניסע לגולן לקטוף כמה פרות? ! ומה יעשו האביונים שאין להם רכב? ומי יממן את הואותיו הגדולות של החקלאי? שהרי בלעדיהן לא תהיה "שבת הארץ לכם לאכלה" [...] אוצר בית דין הוא המענה היחיד לקיום המצוה הלכה למעשה. הוא דרך המלך לכתחילה.¹⁴

בדומה לכך כתב הרב נריה גוטל, במסקנת בחינה מעמיקה של ההתמודדות הציבורית עם שאלת השמיטה:

הסדר המוצע הוא כדלהלן: א. פירות מאוצר בית דין, לפי שיש בהם קדושת שביעית, כמעט ואין בהם בעיות כשרות ובצריכתם, יש חיזוק לחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה ומיישבי הארץ [...] הקצוות ברורים לחלוטין: עד כמה שאפשר, ראוי לצרוך מאוצר בית דין ויתר החלופות שאחריו.¹⁵

אף הנהגת העולם החרדי קיבלה בברכה את אוצר בית דין והמליצה עליו כפתרון אולטימטיבי לשאלת השמיטה. בשנת תשמ"ז פורסם כרוז בחתימת הרב יוסף שלום אלישיב, הרב שלמה זלמן אוירבך, הרב ניסים קרליץ והרב שמואל וואזנר, ובו נכתב:

שמחנו לשמוע כי נתרבו החקלאים גיבור כח, אשר קבלו על עצמם לשמור שביעית כהלכתה [...] ולאחינו בית ישראל נקרא ליקח בשמחה תוצרת המחולקת על ידי אוצר בית דין, שבאה ממטעים שומרי שביעית ולאוכלה בקדושת שביעית [...] ובשכר שמירת שביעית כהלכתה נזכה במהרה לגאולה שלמה.¹⁶

14 הרב יעקב אריאל, "אוצר בית דין – ביטוי למעמד הציבור בשמיטה", תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 303–315.

15 הרב נריה גוטל, הליכות שמיטה: בין הלכה לאידיאולוגיה, התורה והארץ, ח (תשס"ח), עמ' 234–246.

16 וראו עוד בדברי הפתיחה של הרב יוסף אפרתי לספרו של הרב וייטמן (לעיל הערה 8).

יצאו מן הכלל כמה התייחסויות בודדות שהעדיפו את היתר המכירה על אוצר בית דין, משיקולים שונים – הלכתיים וציבוריים.¹⁷

אוצר בית דין בהלכה

הופעתו הראשונית של אוצר בית דין בדברי התוספתא

בתוספתא נאמר:

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות; כל מי שמביא פרות בתוך ידו, נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין, עודרין אותן ועושין אותן דבילה, וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין, בוצרין אותן ודורכין אותן בגת, וכונסין אותן בחביות, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זתים, שלוחי בית דין שוכרין פועלין, ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד, וכונסין אותן בחביות, ומכניסין אותן לאוצר שבעיר, ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו. הגיע שעת הביעור, עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים, דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר: אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור ר' שמעון אומר: עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור.¹⁸

בתוספתא מתוארת תקנה שלפיה בית דין שוכר פועלים שיבצרו וימסקו את השדות בשביעית ויכניסו את היבול לתוך אוצר בית דין. נוסף על כך, בית הדין מחלק את הפרות לציבור מתוך האוצר. מפשטות הדברים נראה שהחלוקה מתבצעת ללא תמורה וכך עולה גם מאזכורים נוספים של לשון חלוקה במשנה (פאה ח, ו; ביכורים ג, יב) ובתלמוד (עירובין נא ע"ב, פסחים נו ע"א, ועוד רבים). על דברי התוספתא הללו ביססו הפוסקים בדורות האחרונים את אוצר בית דין. בשורות הבאות נעמוד על טיבה של התקנה הנזכרת בתוספתא ועל היחס בינה ובין אוצר בין דין שבזמננו.

17 ראו הרב י' בן מאיר, היתר מכירה או אוצר בית דין, אפרת תשס"ח; הרב י' ויסמן, היתר מכירה או אוצר בית דין, תחומין, כז (תשס"ח) עמ' 36–45.

18 שביעית ח, א.

בצירה בשמיטה – בהיתר?

האם יש בדברי התוספתא חידוש בהלכות שביעית או שתקנה זו היא חברתית-תרבותית? כדי לענות על שאלה זו נבחן את התיאור המופיע בתוספתא: שלוחי בית דין אוספים את תבואת השדות בלי לשלם או להודיע על כך לבעל השדה ומחלקים אותה לציבור. השאלה הבסיסית ביותר היא מי התיר לשלוחי בית הדין לאסוף את הפרות? הרי בצירה, שהיא אחת הפעולות הנזכרות בתוספתא, מוזכרת בפירוש בתורה (ויקרא כה, ד) כמלאכה האסורה בשביעית!

התשובה טמונה בדברי הספרא (בהר א, ג):

לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים, מיכן אמרו תאינים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בכד ובקוטבי, אבל כותש ומכניס לבדידה.

ביאור דברי הספרא מצריך דיון נוסף,¹⁹ אך הנוגע לענייננו הוא קביעתם של חז"ל שרק בצירה "כדרך הבוצרים" נאסרה בשביעית, ולא בצירה שאינה כדרך הבוצרים. על יסוד זה ניתן להבין מניין צמח ההיתר לשלוחי בית הדין לעבוד בשדה, שהרי אין הם לוקחים את הפרות לעצמם, אלא רק משרתים את הציבור.²⁰ האם גם בעל השדה יכול לאסוף את הפרות שדהו כדי לחלקם לעניים? לו היינו נדרשים להשיב בעצמנו על שאלה זו היינו נכנסים לדיון פילוסופי מעניין, האם איסוף כזה נחשב "דרך הבוצרים" או לא, אך איננו נדרשים לכך; חז"ל עצמם כבר נתנו את הדעת על האפשרות הזו, וכך אמרו: "מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים, הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים, תלמוד לומר והשביעית תשמטנה – ונטשתה, מגיד שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם".²¹

19 וראו את דברי פרשני הספרא שעמדו על כך.

20 הבנה זו היא העולה גם מדברי הרמב"ן (ויקרא כה, ה). ביאור אחר לדברי התוספתא כתב ר' שלמה סירליאו בפירושו לירושלמי (שביעית ט, ו). לפיו, האיסוף נעשה רק בפרות שישיית ולא בפרות שביעית. אך פשוטות לשון התוספתא מורה שמדובר על פרות שביעית. עיינו עוד בחזון איש (שביעית יא, ז, ד"ה "במש"כ") שהאריך לשלול את ההבנה הזו בדברי התוספתא.

21 מכילתא דר' ישמעאל, משפטים, כ; ילקוט שמעוני משפטים, שנג.

הרמב"ן מביא ללא הסתייגות את דברי המכילתא ואף כותב ביאור לסופם: "שגדרו חכמים מפני תקון עולם. והגדר שגדרו חכמים, שלא יפרצו פרצות בשדה ובכרם, אבל לא שיהא הוא משמר שדהו ומכניס הפרות לעבור על דברי תורה".²² אף ר' שלמה בן ר' שמעון דוראן (הרשב"ש) מביא בתשובותיו (סימן רנח) את דברי המכילתא ללא הסתייגות.²³ ניתן אפוא להבין שחידוש התוספתא הוא שאיסוף הנעשה על ידי הפועלים אינו בכלל איסור העבודה בשביעית. עם זאת, כפי שעולה מהמקורות המשלימים, חידוש זה נכון רק כאשר הפועל אינו הבעלים של השדה. הרמב"ן (שם) מצטט את דברי התוספתא וגם מוסיף להם דברי פרשנות קצרים: "וכל זו התקנה והטורח של בית דין, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה". לדעתו, הגורם לתקנת אוצר בית דין הוא הרצון למנוע מאנשים פרטיים לעכב את הפרות ברשותם או לסחור בהם.

דברי התוספתא בראי הרמב"ם

הרמב"ם לא הזכיר את האוצר בחיבוריו השונים ובעיקר בהלכות שמיטה ויובל במשנה תורה. עם זאת, כיוון שלא מצאנו בחז"ל חולקים על דברי התוספתא, יש להניח שהרמב"ם לא ראה אותה כדחוייה מההלכה. נראה שפשרה של ההשמטה הוא ראיית התיאור המובא בתוספתא כתקנה חברתית-כלכלית שתוקנה לשעתה ולא כתקנה הלכתית.

אחדים מפוסקי ההלכה²⁴ הסיקו מכך שלפי שיטתו אין אפשרות להשתית היתר כלשהו בהלכות שביעית על סמך דברי התוספתא (מלבד היישום של דין "דרך הבוצרים" כנזכר לעיל).

אוצר בית דין בראי הפוסק

קיים פער רב בין אוצר בית דין שבזמננו לאוצר בית דין שבתוספתא. הפער מתבטא בשני גורמים עיקריים: האחד, בזמננו החקלאים עצמם הם אלה העובדים

22 ויקרא כה, ה.

23 התייחסות מעניינת לדברי התוספתא מצאנו בדברי הרב יצחק זילברשטיין, חשוךי חמד למגילה ב ע"א, שדן אם חקלאי הפורץ פרצות בשדהו מקיים מצווה דאורייתא או שחכמים הפקיעו מצווה זו. הוא מכריע שעדיין יש מצווה דאורייתא בפריצת פרצות אף על פי שחכמים הפקיעו את החיוב.

24 הרב י"א הרצוג, פסקים וכתבים, ג, ירושלים תש"נ, סימן עב; קטיף שביעית עמ' 125–126 בשם הגר"מ אליהו והגר"ש ישראל, ועוד. ראו עוד, הרב ראובן הילר, "אוצר בית דין לדעת הרמב"ם", בתוך משנת השמיטה, עמ' 405–417, שביקש לטעון שהרמב"ם לא קיבל את דברי התוספתא משום שהם עומדים בסתירה לדינים אחרים בהלכות שביעית.

בשדה, ולא שלוחי בית דין. זאת בניגוד לדברי המכילתא האוסרים על הבעלים לעשות זאת. התועלת שבהעסקת הבעלים עצמם ברורה כל כך עד שיש לשאול: מדוע לא נהגו כך גם בתקופת המשנה? מדוע לא חשבו חכמים שבאותו הדור על הפתרון המצוין שיאפשר לחקלאי להתפרנס, ויחסוך מבית הדין את הטרחה שבגיוס הפועלים? דומה שדברי המכילתא מספקים תשובה לשאלה זו.

הגורם השני, בשונה מהתיאור בתוספתא, אוצר בית דין שבזמננו כמעט שאינו בא לידי ביטוי במציאות, ועיקרו בחתימה על חוזה הממנה את בעל השדה להיות "שליח" של בית הדין. האמת היא שהחקלאים נמנעים מחלק מהמלאכות, אך אין זה בגלל אוצר בית דין, אלא בגלל הלכות שביעית.²⁵ הפרות אינם מחולקים, אלא נמכרים כבכל שנה (לרוב המחיר מוזל באחוזים בודדים). בעיה נוספת שהועלתה (ולא ברור לנו מה היקפה) היא שבית הדין פוטר את עצמו מאחריות במקרה שהוא לא יצליח לגבות מהצרכנים את הסכום הנדרש כדי לשלם לחקלאי את "שכרו".²⁶

להמחשה, ניתן לעיין בנוסח שטר המכירה שנדפס בספר משנת יוסף: אנחנו, בית דין צדק החתומים מטה, קבלנו תחת רשותינו את כל הפרות וכל יבול הארץ שיש בהם חשש שביעית, של על החתומים על שטר ההפקר המחובר לשטר הרשאה זו. ובכח בית דין יפה הננו נותנים להם רשות להבעלים של הקרקעות הנ"ל להתעסק בטיפול ומכירה כל היבול המופקר הנ"ל, ולקחת שכר טרחם ועמלם, ומחיר כל הכלים והמכשירים הנדרשים להפרות הנ"ל וכל היבול הנ"ל, וכל המחיר ניתן עבור הפרות

25 בשולי הדברים יש לציין כי סמיכה על אוצר בית דין כוללת בתוכה על פי רוב שימוש בהיתר "לאוקמי פרא" של החזון איש (שביעית, סימן כא, סעיף קטן יד), שגם הוא שנוי במחלוקת (עיינו שבת הארץ א, ה). יש להעיר שלכאורה בפירוש הריבב"ן לשאלות (נדפס במהדורת הרב ש"ק מירסקי, ירושלים תשכ"ו, וזאת הברכה, סימן קצב, עמ' קי) מבואר כדברי הראי"ה קוק שהחמיר בזה (שם), שהרי הריבב"ן כתב (ההדגשות שלנו): "תני חדא מרביצין בשדה האילן ולא שדה הלבן – פרוש, משקין שדה האילן בשמיטה שלא יתייבשו, לא להועיל ולהוציא פרות אלא כדי שלא יתייבש הרי מבואר שהוצאת פרות נחשבת כהשבחה ולא כשימור המצב הקיים שמוותר בשביעית. פירוש זה נדפס שם תחת הכותרת פרוש הר"ש, אך במבוא למהדורה זו של השאלות (עמ' 38) צוטט מתחילת כתב היד של פירוש זה: "פרוש על שאלות דרב אחאי גאון לר' שלמה בר שבתאי עד שאילתא שניה בפ' כי תבא, ומשם ואילך פרוש בר בנימין ז"ל". והוא הריבב"ן, רבו של בעל שבלי הלקט. וכן מבואר בגוף הפירוש (כי תבוא, סימן קעח, עמ' נה), ואין כאן המקום להאריך עוד בסוגיה זו.

26 ראו אצל הרב וייטמן (לעיל הערה 8), עמ' 163–165.

הנ"ל ע"י כל המתעסקים במכירות הנ"ל מיד ליד או ע"י שלוחם, יהיה הכל לא מחיר הפרות כי אם מחיר הטורח והמכשירים. והנגנו נותנים רשות לבעלי הקרקע הנ"ל המפקירים, שימנו ברשותנו שלוחים להמציא להם את שכר הטורח והמכשירים הנ"ל, וכל מה שיעשו רק על דעתנו וברשותנו ע"פ ההרשאה הנתונה להם בזה.²⁷

קשה להבין את הקביעה שהתשלום מתייחס לטרחה ולא לפרות. האם כוונת בית הדין לומר שמצד האמת הפרות מופקרים? אם כן, מדוע המוכר מחייב את המעוניינים לזכות בהפקר זה בתשלום בעבור הטרחה? וכי ניתן לקרוא למצב כזה הפקר? הפתרון שהוצע לבעיה זו הוא הורדה של מחיר הפרות באחוזים בוודים, אך לכאורה ברור שאין די בכך כדי להגדיר את הפרות כמופקרים. הרי אם לזה ייקרא הפקר – יוכלו כל סוחרי השביעית לקיים שמיטה כהלכתה, ולהפקיר את פרותיהם באופן זה! ואין הם צריכים למינוי מבית דין כלשהו, כדי לחלק את ההפקר לציבור ולגבות שכר בעבור הטרחה ובעבור הכלים. האם הפוסקים המתירים מכירה כזו בשמיטה יתירו אותה גם בשבת משום שאינה מוגדרת כמכירה? האם התשלום בשאר השנים אינו מיועד (מנקודת המבט של המוכר) לכיסוי הוצאות הטרחה כפי שהוא מיועד לכך בשמיטה (וגם אז רק מנקודת המבט של המוכר! הלקוח משלם כדי לאכול ולא כדי לכסות הוצאות)?

אוצר בית דין והחלופות

יחס החזון איש וממשיכי דרכו להיתר המכירה

כאמור, החזון איש הרים את דגל ההתנגדות להיתר המכירה והציע את אוצר בית דין כחלופה. מגמה זו נמשכה בקרב ממשיכי דרכו של החזון איש, דוגמת הרב יעקב ישראל קניבסקי ובנו הרב חיים קניבסקי, הרב אליעזר מנחם מן שך, הרב יוסף שלום אלישיב, הרב ניסים קרליץ, ושאר גדולי התורה שעמדו בהנהגת הציבור החרדי האשכנזי מאז קום המדינה.²⁸

27 הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, ג, ירושלים תשנ"ג, סימן נא. עיינו עוד במקורות המצוינים בקטיף שביעית עמ' 129 ובמאמרו של הרב יחזקאל דאום, "הכנות לשמירת שמיטה", בתוך משנת השמיטה, עמ' 364–384.

28 ראו למשל בדברי הגר"ח קניבסקי, דרך אמונה, ירושלים תשל"ו, הלכות שמיטה ויובל, פרק ד, סעיף קטן רח: "גוי שלקח קרקע בארץ ישראל, אין מקום כלל להקל לעבוד בה אפילו מלאכה דרבנן", ובספרו של הרב יחזקאל פיינהנדר אשרי האיש (המביא מפסקי הגרי"ש אלישיב), ירושלים תשע"ב, יורה דעה, ב, עמ' ריא: "אין להיתר זה שום תוקף [...] אין מה לסמוך אף בשעת הדחק על היתר מכירה בשביעית".

ביטוי לכך ניתן לראות ביחסם של מנהיגים אלו לבחירת הרב הראשי לישראל. לא פעם עלתה שאלת יחסו של מועמד לרבנות להיתר המכירה, כמדד חשוב בקביעת התמיכה שיקבל מהנהגת הציבור החרדי-אשכנזי. עם זאת, מעולם לא קבעה הרבנות הראשית שאין להעניק תעודת כשרות לפרות ולירקות שהיתרם תלוי בשאלת היתר המכירה, והיא נמנעה רק מלהיות הגוף המבצע את המכירה בפועל. הדבר הביא לידי כך שגופים אחרים לקחו על עצמם את ביצוע המכירה. ביטוי מובהק יותר להתנגדות להיתר המכירה ניתן למצוא בתוך הציבור החרדי ובגופי הכשרות החרדיים (גם הספרדיים, דוגמת בד"ץ בית יוסף שנוסד על ידי הרב עובדיה יוסף שלא שלל את היתר המכירה)²⁹ הנמנעים מלהכשיר מאכלים שכשרותם תלויה בהיתר המכירה. בניגוד להבדלים שונים בין מערך הכשרות של הרבנות לזה של הבד"צים, הנובעים פעמים רבות משאלת היחס למיעוט ולכמות הבדיקות הנדרשת, הרי שכאן מדובר על הבדל חד וברור הבא לידי ביטוי בתפריט היומי של כל אדם במשך שנת השביעית ואף לאחריה.

על רקע זה, נעשה חיוני והכרחי יותר השימוש באוצר בית דין, שהרי אין מדובר רק בפרנסתם של כמה מאות או אלפי חקלאים, אלא על סיפוק צורכי המזון של מאות אלפי תושבים, באופן יום-יומי. אין כאן המקום לדון בבכירותו של היתר המכירה, אך דומה שבמסגרת זו נוכל להסתפק בעובדה הפשוטה שגם לא מעט ממצדדי ההיתר הדגישו ומדגישים בכל הזדמנות שזהו היתר זמני ודחוק ולא דרך מומלצת ואידאלית.³⁰ כיוון שכך, יש צורך למצות את הפתרונות הנוספים מלבד היתר מכירה ואוצר בית דין.

פתרונות נוספים לשאלת השמיטה

נסקור בקצרה מספר דרכים חלופיות להתמודדות עם שאלת השמיטה, הן מתחום ההיתרים ההלכתיים בהלכות שביעית, הן מתחום השיווק ומקורות

29 וראו בקול קורא שכתב הגר"ע יוסף ונדפס בתחילת ספר ילקוט יוסף – מצוות התלויות בארץ, א: "ידוע שיש המקילים וסומכים על היתר המכירה בשנת השמיטה ויש להם על מה שיסמוכו בשעת הדחק, אך ודאי במקום שיש בני תורה ואברכי ישיבות ומשפחותיהם החרדים לדבר ה', ראוי מאד להחמיר".

30 ראו למשל אצל הרב וייטמן (לעיל הערה 8), עמ' 19: "גם המתירים לסמוך על היתר המכירה קובעים כולם, באופן שאינו משתמע לשתי פנים, שעלינו להשתדל לשאוף ולחתור בכל יכולתנו לקראת שמירת שמיטה כהלכתה וכמאמרה ללא הפקעת המצווה"; הרב רימון (לעיל הערה 8), עמ' 266: "היתר המכירה, לדברי הכל הוא פתרון זמני, שהרי ברור שאין אנו רוצים להפקיע את מצוות השביעית".

הצריכה של הפרות והירקות, הן מתחום אפשרות התעסוקה של החקלאים שלא בעבודת בשדה, הן מברכת התורה המובטחת לשומרי שביעית כהלכתה. אנו מאמינים שדרכים אלו יכולות לצמצם בהרבה את הצורך להסתמך על אוצר בית דין ועל היתר מכירה, והשימוש בהן עדיין לא מוצה.

הירושלמי (ערלה א, ב) מסתפק אם יש דיני שביעית בצמחייה שבתוך הבית. בפסוק אחד נאמר, "שדך לא תזרע" ובית אינו שדה, אך בפסוק אחר נאמר, "ושבתה הארץ" ובית שמחובר לארץ גם בו אסור.

ההכרעה המעשית בספק זה נתונה במחלוקת. ר' ישראל משקלוב בספרו פאת השולחן (כ, כב) כותב, שכיוון ששביעית בזמן הזה דרבנן, יש לפשוט את הספק לקולא. לעומתו, החזון איש (שביעית כב, א; כו, ד) חולק וסובר שכיוון שהספק ביסודו קיים גם בזמן ששביעית דאורייתא, אין זה נחשב ספק דרבנן לקולא, ולכן יש להחמיר בו. עוד טוען החזון איש כנגד פאת השולחן, שייתכן שהירושלמי רק הסתפק אם יש איסור תורה או לא, אך איסור דרבנן בוודאי יש. למעשה, יש פוסקים הסומכים על פאת השולחן ויש המחמירים, כשיטת החזון איש, ובעצמיצים הנמצאים בתוך מבנה הקל גם החזון איש עצמו.

באשר לחממות, יש פוסקים שהחמירו יותר, משום שהמקום מיועד לגידול. יש לציין כי שאלת החממות הועלתה במלוא עוזה על ידי חקלאי גוש קטיף. שם הצטרפה סיבה נוספת להיתר – מיקומו הדרומי של גוש קטיף, באיזור שנראה שאינו בתחום כיבוש עולי בבל (ראו להלן).³¹

בתנ"ך מתוארות שתי כניסות של עם ישראל לארצו: האחת, של עולי מצרים; והשנייה, של עולי בבל. בגמרא (יבמות טז ע"א) נאמר: "הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל [...] והניחום כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". דומה שבימינו, דברי הגמרא הללו נכונים יותר מתמיד. הפטור משביעית באזורים שלא עולי בבל כבשו, ובעיקר הערבה הדרומית, נותן מענה לשאלת הצרכנים בשמיטה ומאפשר עבודה באיסורים אלה כבשנים רגילות.

ביבוא מחו"ל אין בכלל שאלות שמיטה, וכימים שבהם יבוא הוא מעשה יום-יומי, ניתן לפתור באופן מלא את שאלת הצרכנים על ידי יבוא. אם משתמשים בדרך זו, הבעיה שנותרה היא בעיית החקלאים.

31 הרב ש' ואזנר, שו"ת שבט הלוי, ח, בני ברק תשס"ב, סימן רמו. עיינו עוד, הרב י"י וייס, שו"ת מנחת יצחק, י, ירושלים תשנ"ג, סימן קטז; הרב ש"ז אורבך, שו"ת מנחת שלמה, ג, ירושלים תשס"ה, סימן קנח.

דומה לכך הוא היחס לצריכת יכול מערביי ארץ ישראל, בעלי אזרחות ישראלית ושאינם כאלה, אם כי בכך יש שתי בעיות נוספות: ראשית, לא הרי שיתוף פעולה עם מדינה ניטרלית כשיתוף פעולה עם האויב; שנית, לדעת חלק מהפוסקים נוהגים דיני שביעית בפרות שגדלו ברשות הגוי בארץ ישראל ויש איסור לסחור בהם.³² למעשה אין הדבר ברור שקנייה פרטית ממוכר ערבי נחשבת סחורה.

שני הפתרונות הקודמים התייחסו לבעיית הצרכנים; ישנם גם פתרונות שמתייחסים לחקלאים עצמם, ואולי ניתן יהיה לשלב שני חצאי-פתרונות זה לצד זה. במדינת ישראל יש אלפי מקומות עבודה פנויים בכל רגע נתון. אנו מעריכים כי תכנון נכון יוכל להבטיח עבודה לכל חקלאי שיחפוץ בכך, בסמיכות למקום מגוריו ובהתאם לכישוריו ולהשכלתו. כבר היום יש בתי מדרש לחקלאים הפועלים במתכונת של שמיטה בלבד וכוללים מתן מלגה חודשית למשך כל שנת השמיטה. אך מיום קום המדינה לא בוצע ניסיון ממלכתי לספק מקומות עבודה לחקלאים. במקום זאת נאמר לחקלאים שאין להם דרך להתפרנס בשמיטה אם לא יעבדו את הקרקע. שינוי תפיסה ויצירת תודעה ציבורית לשמירת שמיטה כהלכתה יכולים להפוך את המצב מקצה לקצה, אך כל עוד נתפסות הדרכים לעבוד בקרקע בשמיטה כרצויות וכנאמנות לצו ה': "שנת שבתון יהיה לארץ" על אף שהארץ נעבדת – אין אפשרות לפרוץ את הדרך לפתרון מסוג זה.

קוראי העיתונות החרדית כבר אינם מופתעים לפגוש מדי שבע שנים שלל כתבות ותיאורים של חקלאים שהשביתו את שדותיהם בשמיטה וזכו לראות ברכה על-טבעית ביבולם.³³ ברכה זו מוזכרת במפורש בתורה:

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו. וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשית את התבואה לשלש השנים.

32 ראו סיכום של השיטות השונות אצל הרב רימון (לעיל הערה 8), עמ' 278, ולעיל (הערה 23). כאן נעיר בקצרה שמדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ח, ח) נראה פשוט לכאורה שאין קניין לגוי להפקיע משביעית אפילו בזמן שהשדה נמצא ברשותו. כך מוכח לכאורה גם מהראיות שהובאו בדיון הגמרא (גיטין מז, א) בעניין קניין לגוי, ואכמ"ל. ראו אצל הרב רימון (שם) הצעה לפתרון בעיית הסחורה על ידי מינוי המוכר להיות מתווך בין הספק הגוי ובין הלקוחות. דומה שמבחינה האמתי של הצעה זו יהיה בגורלם של הפרות שלא נמכרו. אם המוכר לוקח את האחריות עליהם ואינו מקבל חזרה את כספו מהגוי, הרי שהוא מוכר לכל דבר ואינו מתווך.

33 ראו לדוגמה, הרב משה יעקב סיגלר, ברכת השביעית, א, ירושלים תשס"א – תולדות שמירת השמיטה במושב קוממיות מתשי"ב עד תשנ"ד.

וזרעתם את השנה השמינית ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעית
עד בוא תבואתה תאכלו ישן.³⁴

לא בכדי הבטיחה התורה את הברכה. ברור שהציווי להשבית שדה יוצר בעיה כלכלית, אך גם ברור שלא ייתכן דיון אמתי בבעיה תוך התעלמות מהמענה שהתורה מציעה לה. עלינו להאמין בפשט הפסוקים, ומתוך שמירת שביעית כהלכתה נזכה לברכת ה' ולשגשוג כלכלי וחקלאי.

סיכום ומסקנות

שיבת ציון המחודשת עוררה שאלות רבות בעולם היהודי בכלל ובעולם הדתי בפרט, ואחת הבולטות, העומדת על סדר היום הציבורי מזה כמאה וחמישים שנה, היא שאלת היחס לשמיטה. היהדות האורתודוקסית לא העלתה מעולם את האפשרות להפקיע את הלכות שביעית רק כדי לשפר את המצב הכלכלי של הציבור או של היחידים, אך היא כן ניסתה למצוא דרכים שיאפשרו לעבוד בקרקע בשנת השמיטה או לפחות לאסוף את היבול.

שתי הדרכים המרכזיות שהונהגו אפוא הן אוצר בית דין והיתר מכירה, אולם בעוד שעל היתר המכירה נמתחו ביקורות קשות והוא נתפס עד היום כשנוי במחלוקת, על אף שקיבל הסכמה מפוסקי הלכה ומחלק ניכר מגדולי הדור, הרי שאוצר בית דין נתפס כפתרון אידאלי עד כדי כך שהגישה הרווחת מעדיפה אותו על פני השבתה מוחלטת של השדה.

עיון במקורות מראה כי אוצר בית דין הנזכר בתוספתא אינו דומה כלל לאוצר בין דין שהונהג בארץ בעשורים האחרונים. ההבדלים העיקריים הם עבודה על ידי בעל השדה ומכירת הפרות באופן דומה לשנה רגילה. לאור זאת, דומה שיש מקום לחשיבה מחודשת על היחס לאוצר בית דין שבזמננו, לצד ניסיון פיתוח דרכי התמודדות שונות עם שאלת השביעית, כמו הרחבת השימוש במצעים מנותקים ובחממות וכדומה. מעבר לכך, הכרה בכך שפתרונות כמו היתר מכירה ואוצר בית דין אינם אידאליים תביא לפתיחת אפיק חדש של מענה לשאלת השביעית בצורה של מציאת עבודה לחקלאים בשנה זו. אפיק כזה אינו פועל עתה כלל כמדיניות ציבורית-ממלכתית בגלל קיומם של הפתרונות המציעים עבודה בקרקע בהיתר.